

Beck Martin Tamás
**Az európai megosztottság, avagy egy újfajta vasfüggöny
a 21. században**

BEVEZETŐ

Európa és az európai identitás. Ez egy igen érzékeny téma, ennek ellenére, úgy vélem, hogy érdemes, és kell is ezekről beszélgetni, olykor vitatkozni, annak tükrében, hogy ez a téma aktuálisabb, mint valaha. Munkám során nem kevesebbre vállalkozom, minthogy egy gyors korszakot adjak Európáról és az Európai Unióról gazdasági, de főképp társadalmi értelemben véve, illetve a kérdés, hogy Európa válságban van-e és ha igen akkor milyen történelmi okok vezettek ehhez a válsághoz és miben mutatkozik meg. Olyan kérdésekre keresem a választ, amely véleményem szerint, sok embert foglalkoztat, nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában.

A dolgozat egyik alapkövének Rüdiger Kipke tanulmánya tekinthető, aki 1999-ben felhívja a figyelmet az újraegyesült Németország problémájára. Ezt a kutatást próbálom kiszélesíteni, továbbá szeretném a vizsgálódást a „keleti blokkra”, és azon belül Magyarországra kiterjeszteni, és rávilágítani arra, hogy habár a vasfüggöny fizikailag megsemmisült, az emberek politikai, illetve mentalitási kultúrájában, mégis tovább él a megosztottság, és ez kihat a különböző társadalmakra, amelyek próbálták, próbálják lerázni magukról a kommunizmus negyven évét. Ha jobban szemügyre vesszük, akkor e szisztéma mentén körvonalazódik a „két” Európa határa, akár a Kelet-Nyugat, akár az Észak-Dél tengelyt vesszük figyelembe, mind gazdasági, kulturális és legfőképp, politikai értelemben. Ezúton nem kevesebbre vállalkozom, minthogy felvessek néhány szempontot az Európai „válság” leküzdésére, amely jelenleg érinti a kontinenst, mind gazdasági, mind pedig identitását tekintve. Az Európai Unió egyik legnagyobb válságidőszakával néz szembe jelenleg, amely a 2015-ös migrációs válság óta tart, majd jött a COVID-19 okozta egészségügyi és gazdasági krízis, illetve a legsúlyosabb pedig, a jelenleg is zajló, orosz-ukrán háború. Ezek a válságok felszínre hozták azokat a kérdéseket, amelyek nem tekinthetők rendezettnek sem Európán, sem az Európai Unión belül.

Munkám során különböző gazdasági és társadalmi mutatókat vizsgáltam meg, és ezek alapján kívánok felvázolni egy korszakot, és ezekből kiindulva szeretnék rávilágítani a mélyen gyökerező problémákra, valamint ezekre egy

megoldási javaslatot tenni, amennyiben ez lehetséges. Bár az öreg kontinensben lehet potenciál és talán képes lehet a megújulásra, mivel ezt már sokszor bebizonyította. Végző soron azt a kérdést teszem fel, hogy Európa a Szovjetunió széthullását követően valóban újraegyesült-e, és ha igen, azt milyen mértékben tekinthető sikeresnek. Személy szerint ezt a megoldást egy „harmadik utas” alternatív politikai és társadalmi megújulásban látom, amelyet a tanulmány során részletesen kifejtek.

HIPOTÉZIS

1989-ben a Szovjetunió összeomlásával Európa gyakorlatilag újraegyesült. A „keleti blokk” tagállamai lényegében felszabadultak és megkezdhették a demokratikus újjászerveződést. Azonban Németország egy merőben más kérdés volt, mivel azt területileg szó szerint kettévágta (Német Szövetségi Köztársaságra és Német Demokratikus Köztársaságra) a vasfüggöny, így jóval nehezebb helyzetben volt, mivel területileg nem volt homogén. A németek részéről kétség sem fért hozzá, hogy Németországot újra kell egyesíteni (Rüdiger, 2000), viszont rendkívül nehéz volt ezt politikailag, és még inkább gazdaságilag kivitelezni, mivel az NDK fényévekre volt az NSZK-tól, gazdaságát és infrastruktúráját tekintve. A nyugatnémetek eltökéltek voltak az újraegyesítést illetően, annak ellenére, hogy tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy rengeteg pénzbe és energiába fog kerülni, mire a keleti területek gazdaságát felhúzzák egy nyugati átlagra. Helmut Kohl sem látott más megoldást, mint újraegyesülni, és tőkével, illetve különleges engedményekkel segíteni a volt NDK területét, illetve az ott élő németeket integrálni a nyugati eszmébe és életmódbelbe. Hasonló modellt látható Európa és a szocialista utódállamok között. Az EU szeretne volna bővíteni a saját határait keleti irányban, mindeközben segítő kezet nyújtani az éppen magukra találó felszabaduló államoknak, és megelőzni egy esetleges politikai visszarendeződést, ugyanis a fiatal demokráciákra ebben az időben egy valós veszély volt, hogy a régi rendszer újjáépül, de erről majd a későbbiekben fogok értekezni.

A gyakorlatban ez úgy zajlott, hogy a Varsói Szerződés helyébe a NATO lépett, a KGST-t pedig az EGK váltotta fel, ez által biztosítva az új tagállamoknak a katonai, gazdasági, és az ebből kifolyólag következő politikai stabilitást és békét. Megteremtve ezáltal a lehetőséget arra, hogy ezek az országok ideértve Magyarországot is, valamint az NDK volt területét, hogy igazi fejlett eu-

rópai országgá, és az európai közösség részévé váljanak. Azonban ez nem következett be, mint ahogy a jóslatok szóltak, mivel a mai napig jól körvonalázódnak Európai egykori történeti régiói. Tehát, nem beszélhetünk sem gazdasági, sem pedig olyan szintű társadalmi változásról, amely ahhoz kellene, hogy elkerüljük a populizmus vagy az autokrácia megjelenését. Illetve, ami még veszélyesebb, az a növekvő mértékű bizonytalanság és pesszimizmus (3. ábra), amely a Közép-Kelet európai tagállamokat övezi az Unióval szemben. Tehát, szigorúan véve, az Európai Unió a centrum cserbenhagyta a keleti blokkot, azaz a „perifériára”¹ szorult tagállamokat. Ez pedig rendkívül súlyos következményekkel járt, akár Magyarországot, akár az NDK-t nézzük. Tekintsük át részletesen a folyamatot, illetve annak szereplőit, hogy megérthessük, mi zajlott itt az elmúlt harminc évben Németországban, illetve egész Európában.

AZ EURÓPAI IDENTITÁS ÉS VÁLSÁGA

Az európai identitásválság igencsak régről ered, a választ a történelemben, azon belül is a 20. században kell keresnünk. Ha megvizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy Európa történelme, különösképp a modernkori történelme, gyakorlatilag a nemzetállamok történelme, amely magában foglal háborúkat és különféle szociális, és társadalomfejlődési lépcsőket, de összességében a lényeg a nemzetállami jelzőn van. Bibó István „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága” című munkájában fejt ki talán a legkonkrétabban azt, hogy mit jelent egy európai nemzetállam mibenléte: „A nemzet, mint Európa jellegzetes egysége, csaknem másfél évezredes fejlődés eredménye. Közkeletű felületes nézet, hogy Európában az államhatárok és velük együtt a nemzeti keretek másfél évezrede a szünetlen változás állapotában vannak, amelyben a hatalmi erők hatásán kívül semmi állandóság vagy belső törvényszerűség nem érvényesült. Ez a szemlélet nem veszi észre, hogy a változó államhatárok és áttekinthetetlen hűbéri viszonylatok zűrzavara mögött Európa nemzeti keretei - a nemzeti keretek megalakulásának, helyi változásainak és osztódásainak kritikus idő-

¹ E területek között kizsákmányolás folyik, ami az előnyök és a hátrányok halmozódásához vezet. A centrumok fejlődése autonóm és innovatív, a perifériáké függő és követő jellegű. A centrumok e viszony fenntartásában érdekeltek, ennek megfelelően avatkoznak be a perifériákon. Az európai egyesítés nem automatikusan emel fel minden területet és társadalmi csoportot egy magasabb kulturális és gazdasági szintre, hanem úgy szervezi újjá a kulturális mezőket és a gazdaságot, hogy a centrum-periféria viszony fennmarad (Farragó, 2016, 6–7.o.).

szakaitól eltekintve (i. sz. 5–6., 10., 15–16. és 19–20. század) - meglepő állandóságot és hallatlan szívósságot mutattak” (Dénes, 2016). A globalizálódó világban ez annyira nem is tűnik fontosnak, de Európában ez azért fontos a mai napig, mivel a kontinens a régi világrendből eredezteti ma elfoglalt helyét. Európát és az európai birodalmakat elsöpörte a két világháború és a modernizálódó – a gyarmatbirodalmak megszűnése, a globalizáció és a hidegháború hatása – világ, itt elég csak Franciaországra, vagy Nagy-Britanniára gondolni. A második világháborút követően kialakulni egy szövetségi rendszer és kezdett körvonalazódni a hidegháború. A világ egy két pólusú szovjet-amerikai tengelyre került, és a két nagyhatalom között maradt Európa, pontosabban a nyugati államok, az USA, a közép-kelet-európai országok pedig a szovjet érdekszférába kerültek. A nyugati államok ekkor elindultak a piacgazdaság és a demokratizálódás útján, addig a vasfüggöny keleti oldalán rekedt országoknak pedig a Szovjetunió által erőltetett szocialista-tervezdélkodás maradt. A szovjetek felszámolták a polgári társadalmakat és az egyéni szabadságjogokat, valamint a hagyományos európai értékek ellen is hadjáratot indítottak. A keleti blokk országaiban, ha nyíltan nem is, de az emberek szűk körben őrizték az európai hagyományokat, és titkon a nyugati értékekre és életre vágytak. Ezeket az értékeket családi körben, és titkos „földalatti” társaságok ápolták, és bíztak a szocializmusnak a bukásában (Fritz, 2009). 1989-ben minden megváltozott, amikor a vasfüggöny lehullott és Európa lényegében újraegyesült, azonban a szellemi és társadalmi felfogás más fejlődési irányt vett.

Részletesebben kifejtve: Míg Nyugat-Európa fejlődése a két világháborút követően töretlen maradt, addig a közép-kelet-európai államok fejlődését megtörte a negyven év szocializmus. Európa nyugati része a 2000-es évekre oda jutott, hogy a nemzetállami keretek és a hagyományos európai értékeken már túlmutatott, és egy multinacionális társadalmi fejlődési irányt vett fel. Ez a folyamat viszont a 70–80-as évek neoliberalizmusának a megjelenésével kezdődött, amikor a régi társadalmi és gazdasági struktúrákat elkezdték felszámolni, és egy globális multinacionális társadalmi narratívában látták a megoldást. Megoldást ugyan mire? – Tehetnénk fel a kérdést. Az akkori politikai elit, és persze az utána lévő, vagyis a 68-as generáció úgy gondolta, hogy a modern kor kihívásaira sokkal hatékonyabban tud reagálni egy olyan társadalom, amelyet nem kötnek a hagyományok és a nemzetállami köztöttség, ezért ezeknek a lebontását kezdeményezték, amely folyamat a mai napig tart. Itt érkezünk el a közép-kelet-európai országokhoz, akik frissen csat-

lakoztak az Európai Unióhoz, és akik már régóta vágyták a nyugati európai életet. Igen ám, de ezek azok az országok, akiket a nacionalizmus, a hagyományok, a vallás és a család szentsége segített (ugyan titokban) átvészelni a szocializmus sötét napjait (Fritz, 2009). Látván a nyugati fejlődési modellt, ezek az országok megdöbbenek, és érthető módon nem értettek egyet. A mai napig fontos értékek számukra a hagyományos családmódel, az egészséges nacionalizmus, valamint maga a nemzetállami és európai értékek, melyekből lehet, és érdemes is táplálkozni (Fritz, 2009). Így ezek az államok a hagyományos európai értékek letéteményeseiként tekinthetők, és nem mindenben értenek egyet a nyugati európai magállamokkal. Látható volt a migráció kapcsán is a törésvonal, mivel a nyugati modelltől eltérően, ezek az országok többnyire nem támogatták a migrációt² arra hivatkozva, hogy az európai kultúra nem keveredhet más kultúrával, és a keresztény hagyományokat nem szabad feladni és teret engedni az iszlamizációnak (Fritz, 2009.). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a globalista multinacionális társadalomelmélettel a nyugati országokban sem teljes az egyetértés a társadalmakon belül. A közvéleménykutatásokból az látszik, hogy a lakosság kicsivel több, mint fele ellenzi az Európai Unió, és azon belül a saját tagállamának ezt a fajta politikáját (Fritz, 2009). Ez manapság sincs másképp mivel a közbeszéd – amit a politika és a politikusok irányítanak – a társadalmi rendre és a nemzetállami kultúrának a fontosságára irányul. Ebből is látható, hogy nyugaton is fontos maradt a nemzetállam, mint kötőerő, és mint a hagyományok és a kultúra egyik letéteményese. Így tehát feltehetnénk azt a kérdést, hogy mégis mit kellene tennünk ennek orvoslására? Nos, a visszalépés nem jöhet szóba, és mivel nincs teljes egyetértés abban, hogy az Európa Unióból egy klasszikus politikai értelemben vett államot hozzanak létre, ezért csakis az lehet a megoldás, hogy átértékeljük az Unió alapjait, és gyökeresen változtatjuk meg, ami azt jelenti, hogy egy laza konföderatív szövetség jönne létre és a nemzetállamoknak sokkal nagyobb teret engedne.

² Az EU 2020-ban készített migrációval kapcsolatos felmérése alapján, két nagy narratívát különböztethetünk meg Közép- és Kelet-Európában: a nacionalista megközelítést, amely szerint a migránsok – köztük is különösen azok, akik a Közel-Keletről vagy Észak-Afrikából indultak útnak – a nemzeti kultúrát és a közbiztonságot fenyegető veszélyt jelentenek, illetve a humanitárius megközelítést, amely szerint a migránsok segítségre szoruló emberek. A nacionalista megközelítés Magyarországon a legerősebb, ezt Lengyelország követi, míg a humanitárius megközelítés különösen Szlovéniát, valamivel kisebb mértékben pedig Romániát jellemzi (Bajomi, 2018, 85.o.).

A KELETI BLOKK

A keleti blokk kifejezést Európa azon országainak szövetségére alkalmazták, amelyek a Szovjetunió érdekszférájába kerültek a második világháború után. Ezek voltak az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Albánia, Bulgária és Jugoszlávia. A keleti tömböt először is az államszocializmus eszméje tartotta egyben, emellett a Varsói Szerződés, illetve a KGST szervezete. Ezek közül kiemelkedett Magyarország, amely megkapta a keleti blokk legvidámabb barakkja címet, mivel itt megvalósult egyféle „jóléti állam”. Igaz, hogy ez csak látszat volt, de a legtöbb ember, aki akkoriban élt, sokszor a mai napig pozitívan gondol vissza a Kádár-korszakra. Ez pedig azért lehetséges, mert a különböző rendszerek akár a magyar, akár a román, az emberek számára leegyszerűsítette a világot. Az átlagembernek nem kellett a világ dolgaival bajlódni, mert azt az állam elintézte, mindössze annyi volt a dolga, hogy dolgozzon, érezze jól magát (bár ez országonként eltérő volt) és ami a legfontosabb, ne kérdezősködjön, ne legyen kíváncsi, és legfőképp, politikailag legyen passzív. Ez volt a rendszer „előnye” és a lényege. Egy 1 bites világ létrehozása az 1 bites emberek számára, és ez kiválóan működött, hiszen a mai napig visszasírják egyes emberek a régi rendszert, és ez azért lehetséges, mert amikor 1989-től végbementek a rendszerváltások Kelet-Európa szerte, akkor ezek a paternalista rendszerek megszűntek, és az emberek magukra maradtak, nem tudták, hogy mit és hogyan kellene csinálni a világban.

1. kép

A „vasfüggöny” határvonala Churchill 1946-os beszéde alapján
Forrás: <https://atlo.team/a-magyarorszag-i-vasfuggony-tortenete/>

A képen Churchill 1946-os Fultoni beszéde alapján ábrázolt vasfüggöny látható, amely nagyon pontosan behatárolta a későbbi vasfüggöny fizikai határvonalait, és ne feledjük, hogy 1946-ban még senki sem tudta, hogy ténylegesen lesz-e vasfüggöny, de Churchill előrelátó volt, és megjósolta Európa elkövetkező negyven évét.

AZ NSZK ÉS AZ NDK

1989. november 9-én a berlini fal leomlott, ezzel Németország fizikailag egyesült (Rüdiger, 2000). Azonban a teljes gazdasági és szociális egyesülés még váratott magára, mert az NDK gazdasága és infrastruktúrája messze elmaradt az NSZK-tól. Mindenki bizakodott és hitt a jövőben, amely jólétet és boldogságot ígért. Viszont ez nem zajlott olyan gyorsan, ahogy azt a keletnémetek elkép-

zelték, és tíz év után, a 2000-es évek környékén már sokan kezdtek kiábrándulni az egyesülés, és az azzal ígért gyors jólétből ugyanakkor nem bánták meg az újraegyesítést (Rüdiger, 2000). A mai napig látszik a német GDP térképen az éles határ, amely az egykori vasfüggöny vonalát jelöli. Ami a gazdasági mutatókon is túlmenő másik probléma, az a megbecsültségi faktor, miszerint egy keletnémet nem érzi egyenrangúnak magát egy nyugatnémettel szemben. Ez a politikai pártok támogatottságán vehető észre, ugyanis a radikális pártokat támogató németek többsége a volt keleti régióban van. Ilyen például az AFD³, amely egy viszonylag fiatal (10 éves) pártnak mondható és szélső jobbközép politikai programja van. Jelenleg a párt, a német közvéleménykutatások alapján, körülbelül 15,5 százalékon áll a kelet-német tartományok tekintetében, vagyis mára már szinte megkerülhetetlen politikai tényezővé vált a német politikai porondon.

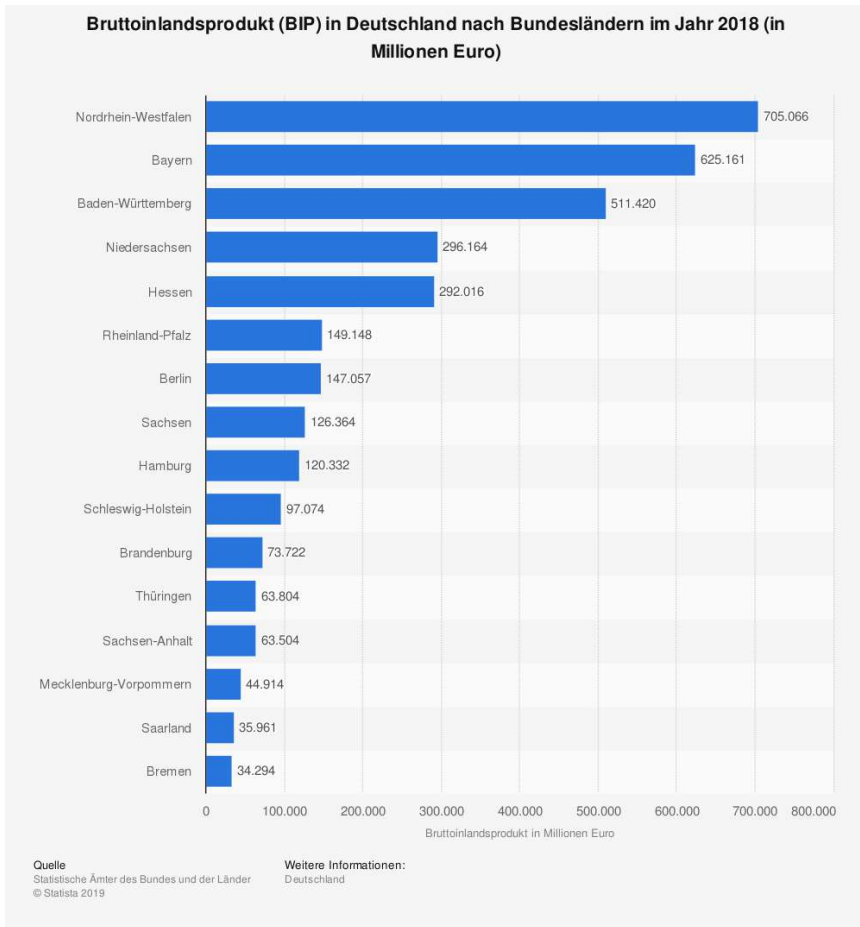
A stabil Németország nemcsak a németek érdeke, hiszen Európa leg-erősebb, és a világ negyedik legnagyobb gazdaságáról beszélünk. Magyarországnak pedig a legnagyobb tőkebefektetője, és a magyar gazdaság lélegeztetőgépe. A német példa is jelzi, hogy mennyire nem tudta sem Németország, sem az Európai Unió orvosolni a keleti blokk problémáját. Habár az államszocializmus negyven évig tartó országlásainak helyrehozatalához elég kellett volna, hogy legyen harminc év, akár az NDK-t, akár Magyarországot nézzük.

³ Az AFD-t a Kereszténydemokrata Unióból (CDU) kivált politikusok és közigazdászok alapították, a CDU egy fajta euroszeptikus alternatívájaként. A kezdetekben az eurózóna és a dél-európai államoknak nyújtott pénzügyi mentőcsomagok bírálatával hívták fel magukra a figyelmet, később az iszlám- és bevándorlásellenességével szereztek maguknak támogatókat.

2. kép

Németország GDP-je tartományokra bontva (2018)

Forrás: <https://www.statista.com/topics/1903/germany/#topicOverview>

A grafikonon a német GDP-nek a tartományokra bontott adatai láthatók, és jól ki lehet venni, hogy mely tartományok voltak a vasfüggöny keleti, illetve nyugati oldalán.

MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI MEGOSZTOTSÁGBAN

A rendszerváltást követően Magyarországon nagyon kemény és kizsákmányoló privatizáció zajlott le. Az addigi államszocializmushoz képest, a magyar társadalom megtapasztalhatta, milyen a vad kapitalizmus, amely mindent bekebelez, ami bekebelezhető. A kapitalizmusnak egy igen torzult, és nem a

klasszikus nyugati verziója, amely sokakban kiábrándulást ébresztett ezzel a gazdasági és politikai irányzattal szemben. Persze, akiknek ez jövedelmező volt, azok támogatták a rendszer kiépülését, és az NDK-hoz hasonlóan, a magyar társadalom itt szakadt először ketté a rendszerváltást követően. Sokaknak csalódnuk kellett, akik hittek a változásban és abban, hogy élhetnek nyugati színvonalon (Simon, 1995). A rendszerváltáskor a szakértők azt jóslták, hogy Magyarországnak körülbelül tizenöt-húsz éven belül el kell érni a nyugat-európai gazdasági, és életszínvonalnak az átlagát. Azonban Magyarországon ez nem valósult meg, mivel az akkori, és lényegében a mostani politikát nem a társadalmi érdekek érvényesülése, hanem a haszonpolitizálás jellemzi. Ebből kifolyólag a társadalom kiábrándult része a nyugattal, a kapitalizmussal hozza ezt összefüggésbe, holott semmi közük egymáshoz, csupán egy lehetőség, amely nem az elvtől függ, hanem annak a felhasználójától. Ez pedig nyugat- és euroszkeptizizmust okoz. Igaz ez Magyarország tekintetében nem olyan súlyos, mivel a lakosság többsége uniópárti, azonban nem szabad ettől elbizakodva kezelni ezt a kérdést, mivel nem mindegy, hogy pénzforrásként tekintünk az Unióra, vagy valóban annak alapértékei – gondolok itt a demokráciára, szabadságra és az alapszerződésekben leírtakra – miatt érezzük fontosnak az ottlétünket. A témában 2021-ben végzett kutatást a Friedrich Ebert Stiftung⁴. Ők azt állapították meg, hogy „A válaszadók közel harmada (32%) számára az uniós támogatások, és azok pozitív hatása Magyarország gazdaságára a leggyakoribb asszociáció, ha az Európai Unióra gondolnak” (Bíró és mtsai, 2022). Érdekes, hogy csak ezután jön a szabadság értéke és az Uniós tagság további előnyei⁵. Ebben nagy szerepe volt az Európai Uniónak, hogy nem fordított kellő figyelmet az európaiság promotálására és nem foglalkozott kellőképp a keleti országok integrálásával. A probléma másik oldala, hogy kevés magyar vallja magát őszintén európainak, inkább magyarnak, mivel az Unió nem tudott egy biztos identitásmodellel szolgálni, de erről majd a későbbiekben. A nyugatból való kiábrándulás idézte elő a jelenleg létező magyar

⁴ Már rövidebbel a Szovjetunió összeomlása és az 1989-es rendszerváltás után, megalakult a Friedrich–Ebert–Stiftung budapesti irodája, hogy Magyarországnak a demokráciához és szabadsághoz vezető átalakulásban az események dokumentálásával és tanácsadással segítséget nyújtson.

⁵ Ilyen pozitív asszociációk az erő, a szabadság, a boldogság, a lehetőségek széles palettája, a közös célok vagy a bizalom. Minden ötödik válaszadó számára az Európai Unió a közösséget és a szövetséget reprezentálja.

rendszert, hiszen azt látjuk, hogy Magyarországot sok kutató már nem is definiálja demokráciának a klasszikus értelemben véve, bár erről igen nagy vita zajlik, hogy mi is tulajdonképp a magyar rendszer. Autokrácia, hibrid rezsím, vagy valami egészen más. A téma jeles szakértője Körösnéyi András a plebisziter vezérdemokrácia elméletével jellemzi az Orbán-rezsímet (Körösnéyi és mtsai, 2020). Ebben a rendszerben – politikai formájától függetlenül – a választók többsége megbízik, mivel a régi kádári idők romantikája tükröződik benne, s egyszerű világgéppel szolgál, akárcsak a szocializmus. Tehát, Magyarország is párhuzamba állítható az NDK-val ilyen tekintetben, mivel társadalmilag hasonló folyamatok zajlottak le, csak más körülmények között, de az eredmény végső soron azonosnak tekinthető: a nyugatból való kiábrándulás és a radikalizálódás, valamint a társadalmi széthúzás, amely napjainkban csaknem minden csoportját érinti a társadalomnak. Nem csak a jobb-bal tengely megosztottságára gondolok itt, hanem például a generációs különbségekre, vagy akár a különböző társadalmi ágazatokban dolgozó emberek viszonyára.

A másik fő problémát abban látom, hogy a magyar társadalom a hagyományokra építkezik, amely összefügg az ország 20. századi történelmével és azzal a ténnyel, hogy Magyarország a 20. században csakis sodródni tudott az európai politikával. Arra nem volt túl sok befolyása, hogy merre kormányozzák az országot, és arra sem voltak képesek elődeink, hogy befolyásolják azt a hatalmat, vagy hatalmi szövetséget, amelyhez az ország éppen tartozott. Mikor 1989-ben az ország visszanyerte tényleges függetlenségét, akkor úgy tűnt, hogy minden megváltozik, és végre a nyugat melletti teljes elköteleződés időszaka veszi kezdetét. Erre jó példa a NATO, majd az azt követő 2004-es Európai Unió csatlakozás. Azonban Magyarország egy külön fejlődési utat járt be, és a közösséghez tartozást úgy vizionálta, mint egy laza konföderatív szövetségi köteletség. Afelől nincs vita, hogy az európai hagyományok és értékek kiemelten fontosak Magyarországnak, hanem az a kérdés, hogy Magyarország és a magyarok, miként gondolnak Európára és az európai identitásra, illetve ebből kifolyólag hogyan élik meg európaiságukat. Történelmileg mindig is a nyugathoz akartunk tartozni, erre hoznék néhány szemléletes példát.

Először is Szent István, a római kereszténység és a Nyugat-európaiság mellett tette le a voksát Bizánc és az ortodoxia rovására, majd ezt követően egészen Mátyás királyig az ország töretlenül követte a nyugati példát. A török hódoltság alatt ez a fejlődés megtört, stagnálás indult el, ugyanakkor a nyugat tovább haladt. Mikor az országot a 17. század végére felszabadították a Habsburgok, akkor a magyarok ott folytatták, ahol Mátyás korában abbahagyták,

vagyis egy túlfeudalizált „nemesi masszával” (Szűcs, 1981), valamint polgársággal alig rendelkező országot vettek át, amely egy évszázados versenyhátrányban volt a nyugathoz képest. Kicsit nagy ugrás, de jött a 19. század, és a polgári forradalmak kora Európában és Magyarországon is. Itt felzárkózva a nyugathoz az ország képes volt megmutatni azt a vágyát, hogy igenis nyugati polgári társadalmi igénnyel rendelkezik. Mint tudjuk a forradalom és vele a polgári törekvés megbukott, és ezt követte a Habsburg birodalom, majd az 1867-es kiegyezést követően az 50 éves „boldog békeidőszak”. Azt nem lehet vitatni, hogy az ország hatalmas fejlődésen ment át ugyanakkor ne felejtjük el, hogy az 1867-es kiegyezéssel Magyarország a sorsát egy haldokló birodalomhoz kapcsolta, melynek jelei már ekkor is látszódtak. Az első világháború több tekintetben is tragédiával végződött Magyarország számára. Területi, népesség és infrastrukturális veszteségeken felül, a polgárságunk jelentős része a határokon túl rekedt, és ez meghatározta az egész 20. századot. A rendszerváltást követően nem volt kérdés, hogy Nyugat-Európa-hoz szeretnénk csatlakozni és demokráciában, valamint valódi jólétben élni. Továbbá kapcsolódva az előbbi gondolatmenethez, sokan tartják Magyarországot egyfajta kompszóagnak⁶ kelet és nyugat között, és ez mostanság is a közbeszéd része, főképp Orbán Viktor politikájának az eredményeként, mivel azt látjuk, hogy jelenleg is a két párt (kelet és nyugat) között ingázik az ország. Azonban a 2004-es Uniós csatlakozást követően sok minden nem úgy alakult, ahogy azt az emberek várták volna (Martin, 2016). A társadalmi és gazdasági különbségek még húsz év után sem tűntek el, és tulajdonképp ez így normális is, mivel alapvetően az Unió gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségre épít. Mikor azt halljuk, hogy kétsebességes Európa (Nagy, 2005), akkor pont erre gondolnak. Ezzel elérkeztünk a probléma egyik gyökeréhez, mivel az alapszerződés, és a közös elvek szerint minden ember és minden állam egyenlő és ugyanannyi joga van boldogulni, mint bármely más államnak. Nos, a jelenleg regnáló uniós politikai elit erről másképp vélekedik, és ha az egész körképet nézzük, akkor láthatunk első osztályú európai államokat. Ezek főként a magországok és a

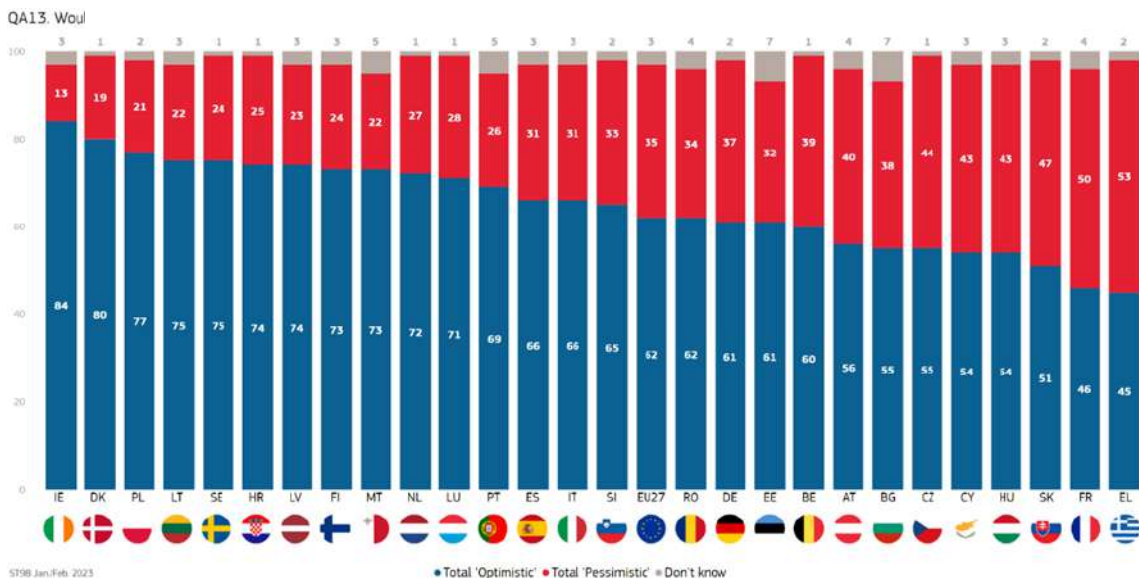
⁶ A kompszóág kifejezés szorosan kapcsolódik Ady Endréhez, aki „kompszóagnak” látta Magyarországot, nem minden történelmi indokoltság nélkül, hiszen nemzeti történelmünk igen sok alkalommal mutatott példát arra, hogy az ország miként hanyódott nyugat és kelet között. Igaz, erre a sokszoros irány- és stratégiaváltásra mintegy rákényszerítette az, hogy általában ki volt szolgáltatva a szomszédos nagyhatalmaknak (a török birodalomnak, Ausztriának, a német birodalomnak és a Szovjetunióknak).

másodosztályú, főként a perifériára szorult tagállamokat. Eszerint a gondolatmenet szerint, az Európai Unióra érdekközösségként kell tekintsünk, nem pedig értékközösségként. Erre pedig egy sor példa hozható a fizetésektől, az áron keresztül minden, de ebbe most nem mélyülnék el. A probléma ezzel az, hogy a hitegetés – mind az Unió, mind a csatlakozni kívánó országok kormányai – miatt az emberekben kialakult egy álomkép, egy vágy, amelyet a valóság hosszabb-rövidebb idő alatt szétzúzott, és ezt idézi elő az euroszeptizmus a korábban már említett fél- vagy perifériára szorult államokban (Arató és mtsai, 2019).

3. kép

Az eurobarométer egyik legfrissebb felmérése az EU jövőjét illetően

Forrás: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>

A fenti grafikonon, amely az Unióval szembeni optimizmust és pesszimizmust mérte jól kivehető, hogy mely országokban miképp vélekednek az Európai Unió jövőjéről. A visegrádi országok – Lengyelország kivételével – Görögország, Bulgária és Ciprus is igencsak pesszimisták az Uniót illetően, de ami még érdekesebb, hogy egy alapító magország, azaz a franciák is igen borúsán látják az EU jövőjét. Vagyis megállapítható, hogy a bizonytalanság és a szkeptizmus, nemcsak Kelet-Európában van jelen, hanem az Unión belül a nyugati régiót is érinti. Persze, hogy árnyaltabb képet adjunk, azért azt is hozzá kell

tennünk, hogy nem mindegy a szkepticizmus tárgya, vagyis mely területre fókuszálunk, lehet az Unióval egyetértünk, csak a politikájával van bajunk, vagy épp a gazdasági tényezőkkel kapcsolatban vagyunk elégedetlenek.

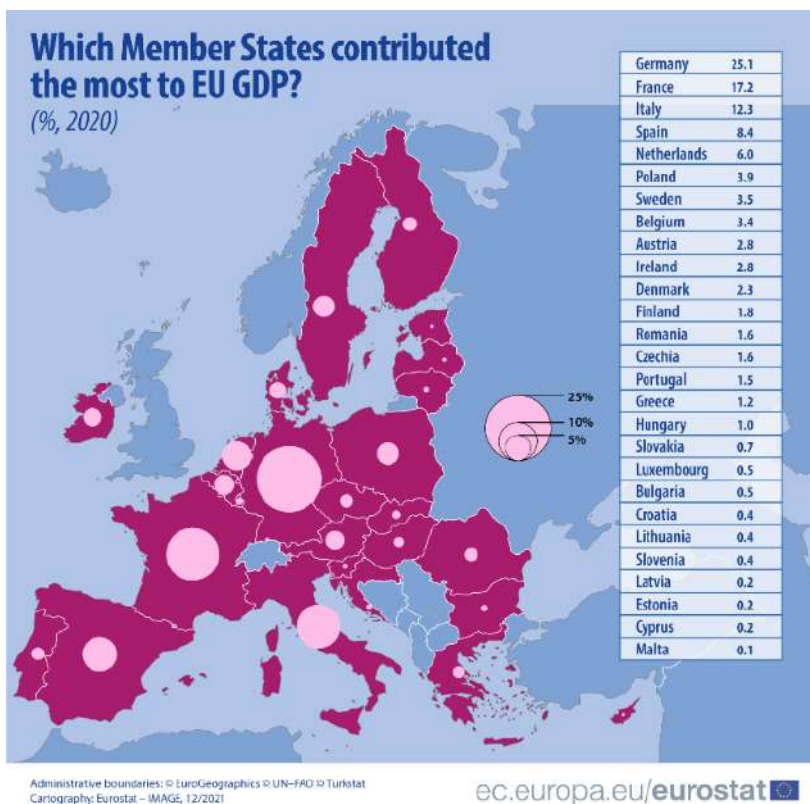
AZ EURÓPAI UNIÓ, MINT ALTERNATÍVA

Az Európai Uniót a félelem és a menekülés hozta létre a második világháború után. Elsősorban a francia-német ellentét és egy újabb háborútól való rettegés, valamint a németek félelme önmaguktól és a történelmüktől. Tulajdonképp, itt kezdődik a probléma az Unióval, vagyis nem egy valódi szövetség, hanem egy újabb háború helyett hozták létre. Ezért is nem működött, és nem is fog jól működni soha, valamint ezért nem tudott valódi segítséget nyújtani a keleti blokknak, mivel önmagát sem tudja meghatározni az Unió. Gyenge az identitása, gyenge a központja politikai értelemben, és a legszembetűnőbb, hogy közös értéke sincs abban a formában, amelyet minden tagállam maradéktalanul el tudna fogadni. Vannak persze szerződések és bizonyos dolgok például a szabadság, a demokrácia és jogállamiság – illetve még az Unió szimbóluma az európai zászló és himnusz – amikben az egyes tagállamok meg egyeznek, de alapvetően inkább tekinthető ez egy konföderatív laza szövetségnek, semmint államnak, amely garantálni tudná a polgárai védelmét és jólétét. Európában ott van jólét és biztonság, ahol régen is létezett, tehát a skandináv és nyugati területeken. A perifériákon, vagyis a mediterrán térségben, illetve Kelet-Közép-Európában továbbra sem élnek sokkal jobban az emberek ahhoz képest, ahogy éltek a 2000-es években és a 2008-as világválság előtt. Például a magyar „nemzetgazdaság jövedelemarányos fogyasztási rátája az évtized egészében számottevően mérséklődött (a megtakarítási ráta emelkedett), s bár 2015-től felgyorsult a munkajövedelmek és a fogyasztás emelkedése, ez csak lassítani tudta a fogyasztási hányad csökkenését. A háztartások rendelkezésre álló jövedelmének részesedése a nemzetgazdaság jövedelméből ugyancsak mérséklődött az elmúlt évtizedben” (Oblath, Palócz, 2020). Tehát, az Unió cserbenhagyta a keleti tagországokat. Először is gazdaságilag, illetve tekintetben, hogy nem mutatta meg, miként kell európaian élni és gondolkodni, bár ezt igazán az Unióban sem tudják. Viszont ez azt eredményezte, hogy a demokratikus korszak alatt is megtörtént mind a társadalmi, mind pedig a politikai visszarendeződés, valamint fokozatosan radikalizálódott a társadalom azon része, amely elégedetlen volt a fejlődéssel, vagy épp magával a rendszerrel.

4. kép

Az Európai Unió GDP-nek megoszlása a tagállamok között (2020)

Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211220-1>

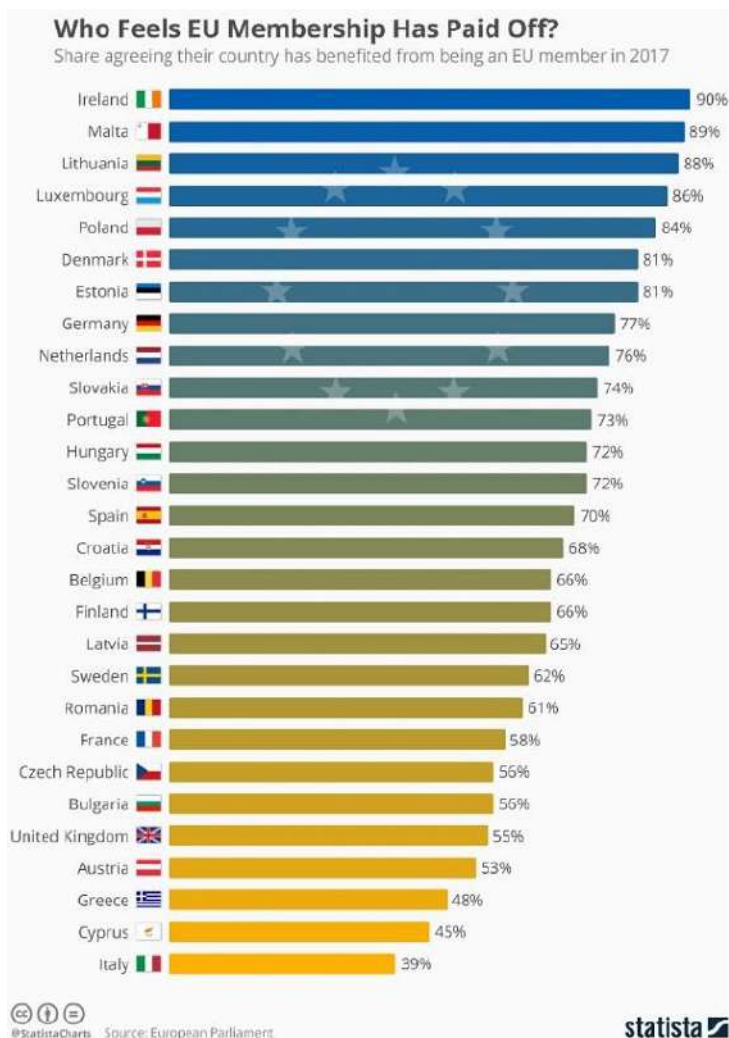
A fenti ábra tökéletesen szemlélteti, hogy az Európai Unióban mely országok az úgynevezett, nettó befizetők – persze nemcsak ez a két ország nettó befizető –. Tehát Franciaország és Németország rendelkezik a legnagyobb gazdasági befolyással, amely olykor politikai „fegyverré” is válhat, és ezek az országok határozzák meg az Unió haladási irányát. Megfigyelhető, hogy a volt keleti blokk tagállamainak GDP-je összeadva sem közelíti meg a két legnagyobb gazdaságnak a GDP-jét. Ezek persze történelmi és területi

adottságok csupán, és ezzel az ábrával önmagában nem lehet meghatározni és alátámasztani a kontinens problémáját, csupán egy darabja a kirakósnak.

5.kép

Az EU tagállamok pénzügyi elégedettsége

Forrás: <https://www.statista.com/chart/11574/who-feels-eu-membership-has-paid-off/>

Folytatva az előző gondolatmenetet, a fentebb látható diagram is segítségünkre lehet abban, hogy az egyes tagállamok mennyire érzik ráfizetésnek az Európai Uniót és mennyire elégedettek a pénzügyi háttérrel. Itt azért

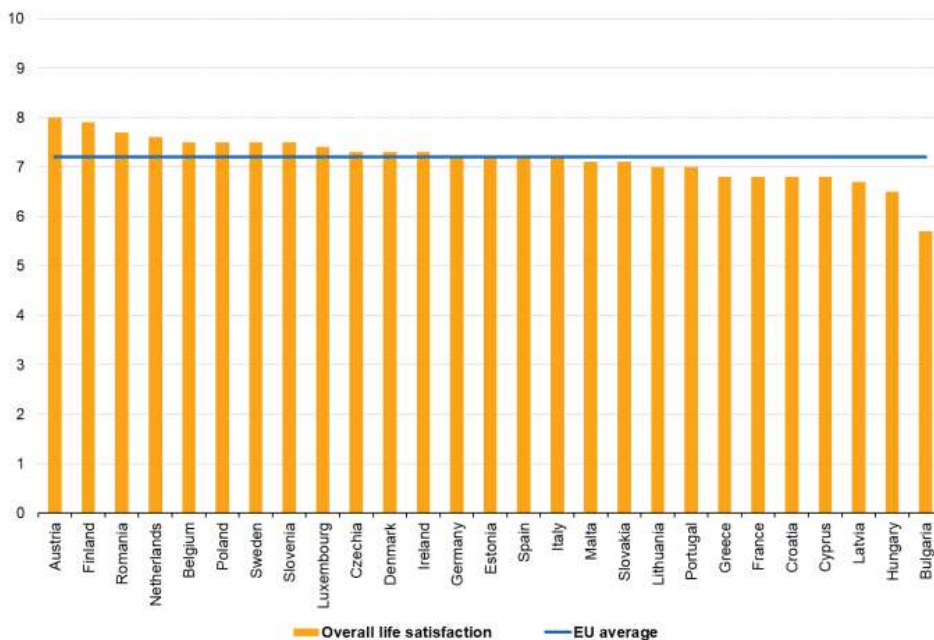
nem egyértelmű a Kelet-Nyugat törésvonal, és ha jobban megnézzük az ábrát, akkor azt tapasztaljuk, hogy inkább észak és dél között húzódik inkább a törésvonal. Ebben a tekintetben az lehet a meghatározó, hogy a keleti tagállamok rengeteg anyagi segítséget kaptak az Uniótól a felzárkózás érdekében, és ezért az elégedettség is nagyobb mértékű.

6. kép

Az EU tagállamokban élők elégedettsége az életkörülményeikkel

Forrás: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Overall_life_satisfaction_\(2021\)_\(mean_scale_0-10\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Overall_life_satisfaction_(2021)_(mean_scale_0-10).png)

Overall life satisfaction (2021)
(mean scale 0-10)

Source: Eurostat: ilc_pw01

eurostat

Amely adat leginkább hasznos a tanulmány szempontjából, az az Unió élégedettség felmérés, amit az Eurostat szolgáltat számunkra. Ezen az ábrán jól látszik a piros vonallal jelölt Unió átlag, amely alatt csaknem 11 tagállamot találunk. A legfeltűnőbb, hogy itt is keverednek a keleti tagállamok a magországokkal, vagyis a franciák ebben az esetben legalább

annyira elégedetlenek az életkörülményeikkel, mint például a görögök vagy a horvátok. Annak ellenére, hogy a második legnagyobb gazdasággal rendelkeznek az Unión belül, tehát nemcsak a materiális életkörülmény adatok számítanak abban a tekintetben, hogy miként érznek az európai polgárok.

AZ OROSZ-UKRÁN HÁBORÚ ÉS EURÓPA

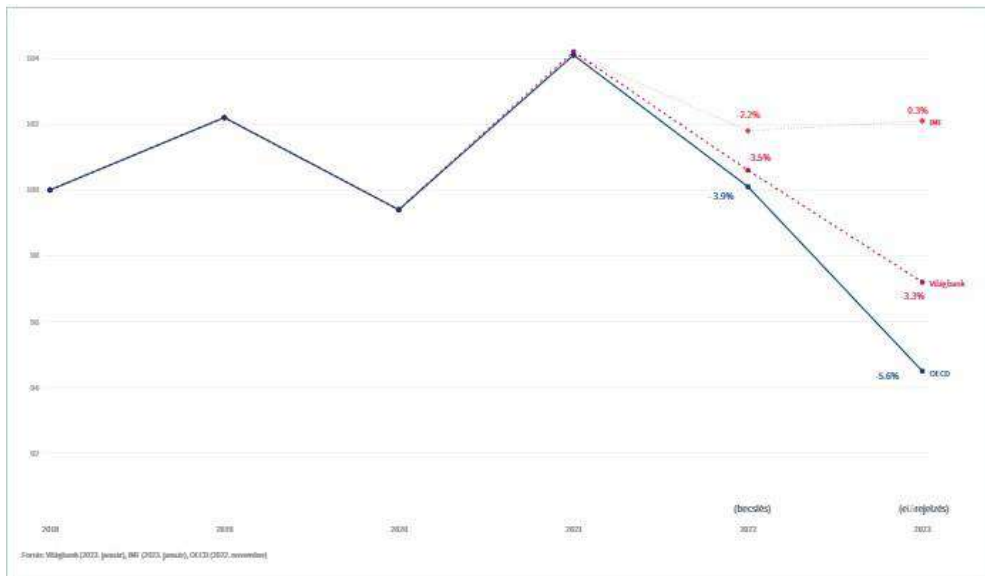
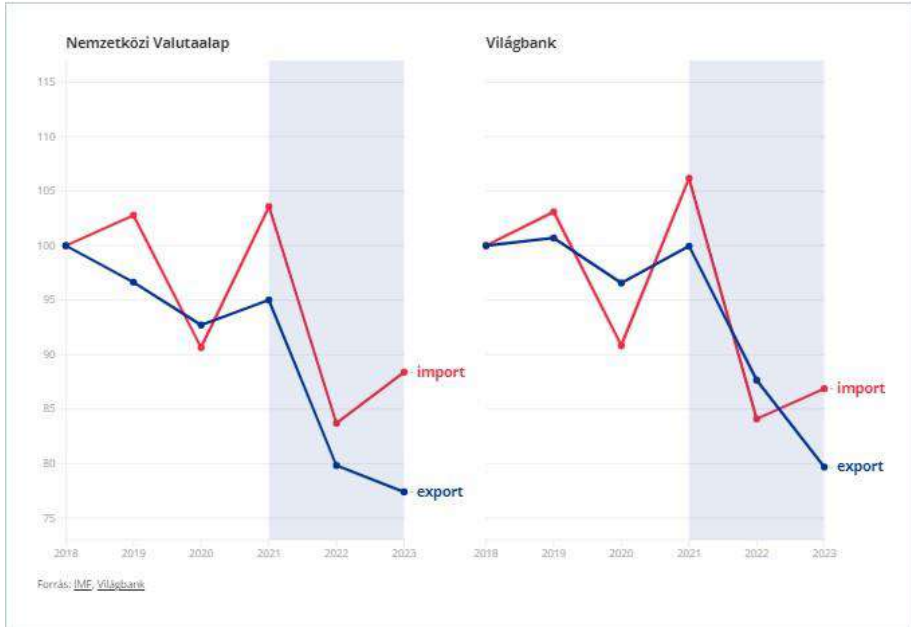
A 2022. február 24-én kitört orosz-ukrán háború a 21. század, és a Szovjetunió bukását követő egyik legsúlyosabb konfliktus. Úgy tűnik, hogy a történelem nem ért véget, mint azt a híres filozófus, Francis Fukuyama prognosztizálta a Szovjetunió széthullását követően. Az Ukrajnában dúló véres háború nem várt folyamatokat indított el. Az én álláspontom szerint, ez egy kétélű kard, mivel a háború a diplomácia kudarcának tekinthető. Azonban, ha visszatérünk a tanulmány alaptételéhez, az Európai identitáshoz és annak válságához, akkor pozitívként tekinthetünk arra a tényre, hogy Európa összezárt és teljes mellszélességgel kiáll Ukrajna mellett. Európa és az európai államok újra egymásra találtak, és újra értelmet nyert az európai közösség és annak alapértékei. A jobb és bal oldal között lévő törésvonalat áthidalta az orosz fenyegetés, amelynek hatására kiegyeztek és összefogtak Ukrajna megsegítéséért, valamint azért, hogy a jövőben Európa biztonságát gazdasági és akár katonai értelemben véve is garantálni tudják. A legszemléletesebb példa, hogy Lengyelország felhagyott a szeparatizmusával, és visszatalált a brüsszeli tárgyalóasztalhoz, annak ellenére, hogy eléggé euroszeptikus kormányról van szó. Mégis a lengyelek nyugat felé fordultak, mivel Brüsszel még mindig jobb, mint Moszkva rabigája. Most beszélhetnénk ebben a témában Magyarország helyzetéről, de a magyar politikai elit ebben a témában ragaszkodott a hagyományokhoz, úgyhogy most is a két szék közé ült. Az EU összezárt, és igen kemény szankciókat szabott ki Oroszországra és a vele kooperáló országokra. Ezeket a szankciókat kivétel nélkül minden tagállam megszavazta, még Magyarország is. Erre az orosz válaszlépés a gázcsapok elzárása volt, de erre ismerünk már precedenseket. Fontos hozzátenni, hogy az európai országok többsége a háború miatt amúgy sem akart gázt vásárolni az oroszoktól, mivel ukrán emberek életéért cserébe nem akart gázhoz jutni. Most azonban a zárás teljesnek tekinthető, és ezzel az oroszok nem titkolt célja az volt, hogy Európát megfagyasszák a tél során. Azonban ez nem sikerült, és az EU, illetve a tagállamok sikeresen pótolta a kieső földgázt, amely azt eredményezte, hogy elindult

egy olyan folyamat, amely régóta váratott magára, vagyis az orosz földgáz függőségtől való megszabadulás, amit Moszkva előszeretettel használt zsarolásra a történelem folyamán. Úgy gondolom, hogy az orosz-ukrán válság mérföldkő lehet a kontinens számára, hiszen most minden egyes ország, akár Unió tag, akár nem, egy válaszút elé érkezett. A kérdés igen egyszerű. Nyugat vagy Kelet, társulás vagy izoláció. Szemléletes példa, hogy maga Ukrajna és az ukrán nép is Európához és a nyugathoz szeretne tartozni, és most is ezért küzd. Persze, a körülmények és az okok nem ilyen egyszerűek, viszont a cél jól körülhatárolható és kézzelfogható. Ukrajna nem kér Moszkvából, hanem az Európai Unió irányába orientálódik. Ilyen súlyos katonai konfliktusra a rendszerváltás óta nem volt példa Európa történelmében, persze a délszláv háborút nem szabad elfelejteni, csak az egy merőben más jellegű konfliktus volt, és abban a háborúban nem két nagy katonai tömb – hozzáteszem atomnagyhatalmakról beszélünk – nézett szembe egymással. Most Európának és az Európai Uniónak erősnek kell lennie, és erőt kell demonstráljon a jövője érdekében. Európának és az Európai Uniónak összefogásra van szüksége, mivel a 21. század kihívásaival szemben csakis egységben lehet kiállni, és erre jó példa az Oroszország ellen hozott szankciók sikeressége, amelynek számszerűsített adatai az alábbi két diagrammon láthatóak. Az export és az import is jelentős mértékben csökkentek, valamint a GDP is csaknem 2,5 százalékkal esett vissza. A GDP azért nem csökkent nagyobb mértékben mivel a hadiipari termelés pótolta a kieső kereskedelmet.

7–8. Kép

Az Európai Unió szankcióinak hatása az orosz gazdaságra, GDP és az export-import tekintetében

forrás: <https://www.consilium.europa.eu/hu/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>

A VALÓDI PROBLÉMA

A téma megkívánja, hogy egy kicsit cizelláljam a problémát és annak okait, valamint, hogy megtartsam a keretes szerkezetet. A tanulmány elején felvetett problémáknak több kiváltó oka is van, amit az előző fejezetekben már kifejtettem, most azonban egy kicsit másképp közelíteném meg a kérdést, és a saját meglátásaimat is beleépíteném ebbe a fejezetbe. Gondolatmenetem Szűcs Jenő értekezésétől indítanám, miszerint Európa három történelmi régióra osztható fel, és nem tekinthető egységesnek. A mai napig felfedezhetőek az aszimmetrikus fejlődésnek a jelei, és itt elég magára a demokráciának a fejlődésére és szintjére gondolnunk. Míg Nyugat-Európa, ahol a demokrácia több, mint száz éve jelen van és fejlődik – amely fejlődés kisebb-nagyobb megszakításokkal töretlennek tekinthető –, elért egy olyan magas szintre, hogy ezekben az országokban már a társadalmi egyenlőség magas fokú megvalósítására törekednek, és próbálják a történelmi és a hagyományok okozta korlátokat minél jobban leépíteni – nagyon fontos nem elpusztítani, csupán háttérbe szorítani – erre jó példa a különböző társadalmi nemek elismerése és a woke⁷ mozgalom, amely napjainkban meghatározó viszont igen szélsőséges. Tehát kijelenthető, hogy nyugaton a demokráciának a kicsúcsosodása figyelhető meg, ellenben Kelet-Közép-Európával, ahol a szovjet elnyomást követően alakultak meg a demokráciák. Ezekben a fiatal demokráciákban pedig, az előbb felvázolt fejlődési szakaszban még az elején tartanak – ha úgy tetszik, a demokrácia előszobájában – és az ebből fakadó különbségek miatt, melyek például olyan társadalmi politikai ellentétekben fedezhetőek fel, mint a magyar „szabadságharc”, vagy a lengyel abortusztörvény. Tehát, az Európán belüli törésvonal alapját abszolút a kultúra és annak eltérései adják, amelyre ráakodik rengeteg másik ügy. A politika, ha valamit nagyon jól csinál, az ezeknek a törésvonalaknak a mélyítése abból a célból, hogy politikai tőkét kovácsoljon. A szélsőségekre gyakran olyan szélsőséges reakciók születnek, mint a Weimari Köztársaság időszakában, a jobb és a baloldal egymásnak feszülésének csúcspontján. – Elég itt arra gondolni, hogy alkotmányba foglalták Magyarországon, hogy az apa férfi, az anya pedig nő – és csak azért, mert könnyebb félelemben tartani

⁷ Újraébredés, új, a szó szerinti fordítás az Amerikából indult szellemi áramlat, de mára Európában is megjelent a mozgalom. A woke ideológia (wokeness) követői radikálisan újraértelmezik a történelmet. A woke kultúra igyekszik felhívni a figyelmet az egyenlőtlenségekre, a rasszizmusra, és a szabadságjogok csorbitására is sokszor radikális eszközökkel. (Csutak, 2020)

a társadalmat, mint megérteni egymást, és békésen egymás mellett élni, amelyet a 21. század a globalizáció, és maga az európai közösség is megkíván. A klasszikus diplomácia hiánya ilyenkor mutatkozik meg. A diplomácia célja az volna, hogy konszenzust teremtsen és elmozdítsa a különböző feleket a békés rend irányába. Ehelyett azt láthatjuk, hogy manapság inkább indulatokat generálnak, vagy meglévőket korbácsolnak fel. Az Európát mérgező egyik legrosszabb cselekedet, az az önzőség, amely egymás ellen fordítja a közösségeket és szétzilálja a már meglévőket lassan belülről. A megoldás a jövőben rejlik – jobban mondván a jövő generációjában. – A fejezetet Méré László szavaival zárnám, aki megfogalmazta, hogy mi az Európai Unió jelentősége: „A második világháború után a franciák és a németek rájöttek, hogy minden jobb (és főleg: olcsóbb), mint a háború. Drága dolog kihúzni a bajból a görögöket, víz fölött tartani az olaszokat, pénzelni a magyarokat meg a lengyeleket akkor is, amikor épp hepciáskodnak, sok pénzbe kerül a déli országokat átlendíteni a koronavírus okozta válságon. Nehéz elviselni a németnek a vérlázítóan slamos franciát, a franciának a fásasztóan precíz németet. De mindez még mindig sokkal olcsóbb, mint egy háború”.

ÖSSZEGZÉS

Úgy vélem, hogy a tanulmányban felvázolt probléma elég nagy és sürgető annak megoldása, azonban a helyzet nem olyan tragikus. Tény, hogy az Unió nem olyan tökéletes, és nem működik olyan makulátlanul, mint azt az alapító atyák vizionálták. Ennek ellenére, még mindig jobb, mintha nem volna egy olyan közösség, amely az európai országokat összefogja. A közösségbe, legyen az bármilyen jellegű, mindig jobb beletartozni, mint kimaradni belőle, és elvesni az általa nyújtott lehetőségektől. Mivel az Unióhoz hasonló intézmény nem létezett korábban Európában, ezért most annak vagyunk a szemtanúi, hogy hogyan jön létre, fejlődik és formálódik valami új. Az Unió sem létezhet az európai polgárok nélkül, ezért végső soron az európaiakon múlik az, hogy mit hoznak ki az Unióból, és mivé fejlesztik. Nem Brüsszelben dőlnek el a nagy kérdések, hanem -ahogy Bibó fogalmazott- a „szabadság kis köreiben”. Kelet és Nyugat a két hatalmas tengelye a világnak. Az ókor óta egymásnak feszül, mind gazdasági, mind politikai, mind pedig vallási és eszmei szempontból. A legészrevehetőbb különbség, ahogy az emberek gondolkodnak a világról, magukról és esetleg, a saját országukról. De ezt a kettősséget igencsak felerősíti

a nyugatnak az a fajta hozzáállása, ahogyan az eseményeket megfigyelve utólag tesz ajánlásokat és észrevételeket. Hasonló történt a keleti bővítés során és Németország egyesítésekor. Jóhiszeműségből vagy nemtörődömségből nem vették komolyan a feladatot, és ennek súlyos következményei lettek mind az Unióra, mind pedig a friss demokráciákra nézve. A felszabadulásból hirtelen elszabadulás lett, és mindenki elkezdett privatizálni a keleti blokk területén. Ez a folyamat a kormányokat sem kerülte el, mindenki akart egy szeletet hasítani a tortából. Azt senki sem nézte, hogy ezért milyen árat kell majd fizetni. Hiába dőltek le az Európát és az embereket elválasztó falak, mégse mondhatjuk, hogy igazán egyesülni tudott volna a kontinens, sem a gazdaságát, sem az identitását tekintve. Ezen úgy kerekedhet felül Európa, ha összefog és félreteszi a politikai nézeteltéréseit, és végre feloldja a múlt feloldatlan kérdéseit, valamint megválaszolja azokat racionálisan. Európának példát kell mutatnia a világnak, hogy igenis összefogással, párbeszéddel meg lehet oldani a problémákat. A legegyszerűbb az volna, ha kicsit visszatekintenénk és megnéznénk, hogy az elődeink miként alkottak és dolgoztak. Például Otto Von Bismarck egy tea mellett tárgyalt III. Napóleonnal a megadás feltételeiről a porosz-francia háborút követően.

IRODALOMJEGYZÉK

- Arató , K., & Koller , B. (2019). *Az Európai Unió Politikai Rendszere*. Budapest: Dialóg Campus.
- Bajomi-Lázár, P. (2018). *Migráció és média Közép/Kelet Európa uniós tagállamaiban*.
Forrás: https://mediakutato.hu/cikk/2018_03_osz_tel/02_migracio_es_media_kozep_kelet_europa.pdf
- Bibó, I. (2012). *Az európai politikai fejlődés értelme-Bibó István munkái 9*. Argumentum Kiadó és Nyomda Kft.
- Bíró-Nagy, A., Szászi, Á., & Varga, A. (2022). *Mennyi Európát Szeretnénk? EU Pártiság és Euroszepticismus Magyarországon*. Forrás: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/19231.pdf>
- Csepeli, G., Örkény, A., Poór , J., Székelyi, M., & Várhalmi, Z. (2007). *Nemzeti érzés és európai identitás*. Arktisz.
- Csutak, Z. (2020). *Woke mozgalom, avagy amerikai (újra) ébredés július 4-ére?* Forrás: <https://www.ludovika.hu/blogok/frontierblog/2020/07/06/woke-mozgalom-avagy-amerikai-ujra-ebredes-julius-4-ere/>

- Deák, A. G. (2023). *Az Oroszország elleni szankciók első éve és kitekintés 2023-ra*. Forrás: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemz%C3%A9sek_2023_5.pdf
- Dénes, I. Z. (2016). *Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme*. Pozsony.
- Ehrke, M. (2005). *Az új Európa - Gazdaság, Politika és társadalom a posztkommunista kapitalizmusban*. Forrás: Tudományos Közlemények 13.: https://www.epa.hu/02000/02051/00004/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlomenyek_k_13.pdf?fbclid=IwAR0rta6OFzwBGb1Rh-7e8mRFPRynd-Gz4SDW4CT19U9frlnALy0S93h1og#page=13
- Faragó, L. (2016). *Az EU területi politikájának a változásai közép-kelet-európai nézőpontból. Tér és Társadalom*.
- Fritz, T. (2009). *Európa megosztottsága, az Unió válsága és a civil társadalom*. Forrás: <https://eucet.hu/wp-content/uploads/Dr.-Fricz-Tam%C3%A1s.pdf>
- Gyurgyák, J. (2018). *Európa alkonya?* Budapest: Osiris Kiadó.
- J. Nagy, L. (2005). *Az európai integráció politikai története*. Szeged.
- Kis, T. (2013). *Közös bölcsőnk, Európa. Az európa identitás és egység gondolat kialakulásának története*. Budapest: Libro-Trade Kereskedelmi Kft.
- Koller, B. (2003). *A Poszt-Nemzeti Identitás-Struktúra Dinamikus Modellje*. Forrás: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/120/1/koller_boglarka.pdf?fbclid=IwAR0-njuXFXTB8b0iB26FDI1DMOqm1mrPUAv7BMQT0mB2OZ8ovdUWyyJS8wk
- Konrád, G. (2014). *Itt, Európában*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Körösényi, A., Illés, G., & Gyulai, A. (2020). *Az Orbán-rezsim, A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Martin, J. P. (2013). *Az euroszeptizmus útjai Magyarországon Gazdaságpolitika és európai uniós percepciók válságkörülmények között*. Forrás: https://www.academia.edu/4580943/Az_euroszeptizmus_%C3%BA%tjai_Magyarorsz%C3%A1gon_Gazdas%C3%A1gpolitika_%C3%A9s_eur%C3%B3pai_uni%C3%B3s_percepci%C3%B3k_v%C3%A1ls%C3%A1gk%C3%B6r%C3%BC%lme%C3%A9nyek_k%C3%B6z%C3%B6tt?fbclid=IwAR0b1nS2szaHq01n_TpwVek7Ltxuao
- Martin, J. P. (2015). *Felzárkózás vagy bezárkózás? -A magyar gazdaság teljesítménye és az euroszeptizmus alakulása az EU-csatlakozás után, összehasonlító keretben*. Forrás: Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola Budapest: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/896/1/Martin_Jozsef_Peter.pdf?fbclid=IwAR0ValtjdafMZ9I6mN0vWOfy0HM6R8Qheki1x-6t2-Plgye26ufEluh8HRA

- Nagy, J., & Szabó, P. (2016). *Európa modern egységesülése és tagozódása*. Forrás: Tér és Társadalom:
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2814/4901?fbclid=IwAR2gYvbN96k9-zTRXx28K9qSWXjrS-rTwgR1HbA1yy-0amUyfiz6QRx02LQ>
- Oblath, G., & Palócz, É. (2020). Gazdasági növekedés, fogyasztás és megtakarítás Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Társadalmi Riport*.
- Rüdinger, K. (2000). Egy állam két társadalom. *Politikatudományi szemle*.
- Simon, J. (1995). Mit jelent a demokrácia a magyarok számára? *Politikatudományi Szemle* 1. szám, 43–61.
- Szűcs, J. (1983). *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.